

Sayı: 71

İKİNCİ KÂNUN 1939

Cilt: XII

ÜLKÜ

HALKEVLERİ DERGİSİ

Direktör. M. FUAD KÖPRÜLÜ

ORTAZAMAN TÜRK - İSLÂM DÜNYASINDA
Â D E T L E R

Prof. A. M E Z

Eski şark ve Bizans âleminde kibar aileler nezdinde hadımlar bulunması âdet icabı idi [1]. İslâmiyet bu âdeti yasak etti. Kur'an ve menkûlât insanlar ile hayvanları hadım etmeyi menediyordu; bu işe nezaret etmek vazifesi Muhtesip'e ait bulunuyordu [2]. Burada da 200/800 tarihinde gerilemekte olan Araplığın âdetleri fevkine çıkarılarak eski şark âdeti, peygamberin kat'î nehyine rağmen İslâmiyet'e girmişti. Harun'un oğlu Halife Emin hadımlara karşı o kadar düşkünlük gösteriyordu ki " her rastladığı yerde onları satın alıyor, gece ve gündüz, yemekte ve içmekte ve resmî daire işlerinde hep onları etrafına topluyor, hür ve köle bütün kadımlarla hiç alâkadar olmak istemiyordu. Beyazlara " çekirgeleri ,, ve siyahîlere " kargaları ,, adını vermişti [3] „. Zamanın bir şairi şöyle istihza ile telmihte bulunuyordu :

" *Hadımları, iktidarsızlar dinini kabul etti,*

Ve bütün dünya Emir-ül-müminin'e hareketini tevfik ediyor ,, [4].

Müslüman hadım memnuiyetine karşı çare olmak üzere tavaşileri satın almakla beraber operasyonu Hıristiyan ve Yahudiler'e [5] icra ettiriyordu. 6./12. inci asra ait bir haber Hıristiyan - Habeş *Hadjah*'yi tavaşilerin ticaret edildiği yegâne mahal olarak zikredilmektedir [6]. Daha 19 uncu asrın başında " *Mısır ülya'da iki Hıristiyan (kıptı) manastırı vardı ki başlıca gelişimini tavaşi ihzar etmekle temin ederdi ve bu ticarete o kadar ileri gidilmişti ki hemen bütün Mısır ile Türkiye'nin bir kısmı oradan tavaşi ihtiyaçlarını görürlerdi ,, [7].*

[1] Menşe'i dinîdir. Bu üçüncü cins İlahlar hürmetine meydana gelmiştir. Sachau. M S O S 2, s. 83 f.

[2] Mâverdi, *Constitutiones politicae* ed. Enger. s. 431.

[3] Tabarî, *Annales* III, 950 f.

[4] *Abû Nuvas* Taberî'de III, 965.

[5] Gariptir ki Yahudiler'in ka-

nunu aygır ve boğalarının iğdiş edilmelerini onlara yasak etmektedir; bunlar öküzlerini Hıristiyanlar'dan satın almaya mecburdurlar (Krauss, *Talmudische Archäologie* II, s. 116).

[6] Marquart'da *Ibn Fadlallâh*, Benin kaleksiyonu, s. CCCVI.

[7] Fürst Pückler, *Mehmet Ali'nin* devletinden, Bd. 3, s. 159.

“Siyot şehrinin bazı kapıları genç zenci köleleri satm alarak hadım etmeyi bir meslek haline getirmişlerdi. Hadım edilenlerden bir çokları ölürlardı ve yaşayanlar ise evvelce haiz oldukları değerin yirmi misline satılırlardı” [8]. Bu zamanlar dört cins tavaş mevcuttu : Zenciler, İslâvlar, Grekler ve Çinliler [9]. “*Mukaddesî iki nevi beyaz tavaş olduğunu söylüyor (s. 242) :*

1 — İslâvlar ki memleketleri Chwârizm’in gerisindedir; bunlar İspanya’ya geldikten sonra orada hadım edilir ve Mısır’a sevk edilir [10];

2 — Suriye ve Ermenistan’a gelen Grekler; fakat bunlar şimdi hudut memleketlerin tenhalaşması dolayısıyla meydandan kalkmışlardır. Onlardan bir takımlarına ne suretle hadım edildiklerini sordum ve öğrendim ki Grekler çocuklarının yumurtalarını çıkarırlar ve kadınların arkalarından koşmalarını ve şehvanî zevk ile harap olmamaları için bu çocukları kiliselere vakf ederlermiş. Müslümanlar akınlar tertip ettikleri zaman kiliselere çullanırlar ve çocukları birlikte alıp götürürlerdi,,[11].

İslavlar Baccanah (Almeria vilâyetinin eski merkezi Pechina) nın arkasında kâin bir şehire getirilirlerdi ki ahalisi yahudi olan bu şehirde bu İslâvlar Yahudiler tarafından hadım edilirdi [12]. Hadım edilme usulleri hakkında bunlar birbirleriyle tezat halinde bulunurlardı. Bir kısmı kadibi ve keseleri ile beraber yumurtaları bir defada kesip atmak lüzumundan bahsederlerken diğerleri haya torbasını kesmek, hayaları çıkarmak ve kadibin altına tahta parçası koyarak kadibi kökünden kesmek lâzım geldiğini ileri sürerlerdi. Hakikatı seven bir âlim olan tavaşilerden ‘Arib’e şöyle rica ettim: “*Üstad, bana tavaşilerden bahsediniz; zira bunlar hakkında ülema ihtilâf üzere dirler; Ebu Hanîfe bunların hattâ izdivaç kabiliyetinde olduklarını tas-*

[8] V. Maltzan, *Mekkiye hac seferim*. 1865, 1. 48.

[9] Mas. Prair. VIII, 148.

[10] Ibn Hauqal’a göre de (S. 75) doğruca Chorâsân’a gönderilen bütün köleler sünnetsizdiler. İslav hadımlarla beraber İspanya Galiçyasından da hadımlar sevk ediliyordu, Ibn Hauqal aynı eser. Hadım edilme neticesinde İslavlar’ın sesleri diğerlerinden daha fazla değişiyormuş (Câhiz, *Hajawân* I, 51).

[11] Ortodoks kilisesinde hadımlar sade hanendelik etmekle kalma-

yarak-latin kilisesinin tersine olarak-papaslık da ederlerdi. 4/10. asrın tam başında iki hadım arka arkaya İstanbul patrikliği etmişlerdi (Ibn Saïd, s. 83. 86). Keza 370/980 senesinde (*Barhebraeus Chron. Colesias* I, 414) ve 410/1019 senesinde de (Ibn Saïd, s. 227).

[12] Frank devletinin Yahudileri’de hadım ameliyesine tâbi oluyordu, bilhassa Verdun yahudileri’i bu hususta meşhur idiler (E Dozi, *Gesch. der Mauren in Spanien II*, 38).

dik ediyor ve onlara karılarından olan çocuklar atfediyorlar [13]. Bu öyle bir bilgidir ki bunu bizzat sizden öğrenebilirim., O cevap verdi: "Ebu Hanîfe'nin hakkı vardır. Hadım ameliyesinde haya torbası açılarak yumurtalar dışarıya alınır. Ekseriya çocuk ürker; o zaman hayalardan biri onun vücûdünde yukarıya çıkar, aranırsa da hemen derhal bulunmaz ve kesilen yer kapandıktan sonra hemen tekrar aşağıya iner. Eğer bu mevzuubahis olan yumurta sol haya ise hadım libido hisseder ve hüveynatı meneviyeye sahip olur, sağ taraf yumurtası mevzuubahis ise ayrıca sakalı da çıkar. Ebû Hanîfe peygamberin hadîsine istinat ediyor : çocuk erkeğe aittir ve bu da bir yumurtası kalmış olan hadımlar için mümkün görülmektedir. (Ben bunu Nişaburda Abû Sa'îd'e hikâye etmiştim; o, bu belki pek mümkündür, yumurtalarım-dan birisi küçüktür demişti ve onun sakalı kuvvetsiz ve seyrekti). Hadım ameliyesi yapılıncâ deliğin yara ile beraber kapanmaması için idrârın çıktığı yere kurşun bir çubuk sokarlar ve onu abdest esnasında dışarıya çıkarırlar ,,

Bu müşkil ameliye yüzünden hadımların adedi pek mahdut kalır ve çok pahalı olurdu; Bizans'ta vaktiyle hadım al-elâde bir köleye nazaran dört defa daha kıymetli idi [14]. 300/912 senesinde fakirleri koruyan tevcihler meydana çıktı : " *Hâdim* [15], yahut *muallim*, *üstad*, *şeyh* ,, [16]. Halbuki evvelce bunlara kaba olarak hadım (chasî) derlerdi.

Fakat halkın çok işhizmalarına uğrarlardı; onlara: soyu ve onu kaybolmuş kötü oğul ! veya " *uzun bacaklı itaatsız !* ,, [17] diye haykırırlardı. 284/897 tarihinde -bir cuma akşamında- saraya mensup bir hadım Bağdad'ın büyük köprüsü üstünden Halife'nin mektubunu taşıdığı halde koşarak geçerken kendisine savrulan küfürlerden dolayı kavga çıkmıştı, hadım ahaliden dayak yemiş ve Halife'nin mektubu da bu arada kaybolmuştu. Bunun üzerine Halife verdiği emirle tavaşi, sokaklardan geçerken arkasına süvari ve yaya adamlar koymuştu ki bu adamlar küfürbazları tevkif ile bir iyice kırbaçtan geçiriyorlardı [18]. Hadımlara âit hikâyeler ötedenberi aleni gülünç taklit oyunların ('hâkijah) sabit bir kısmını teşkil ediyordu ki bu oyunlarda onların sesleri ile jestleri pek müessir bir numara teşkil ediyordu [19].

[13] Ibn al-Athîr VIII, 191 bir hadımın karısından bahsetmektedir. Chumârawaih'in kızları ile kadın ağaları arasında ki muşakaların Emir'in katline sâik olduğu söylenmektedir. Adudeddaulah'in bir kadın ağası bir habes köle kadın ile evli idi. «*Fakat bu kadına başka bir diğeri tutulmuştu*» (Ibn al-Athîr IX, 39).

[14] Vogt, *Basile* I, s. 383.

[15] Daha eski bir lisânî tabir

kullanan *Cauharî*, hadım, kelimesini kullanmayarak, ister kadın, ister erkek, "hizmetkâr, kelimesini kullanıyor. Elias v. Nisibis ise (doğumu 364/974) dâima *sârisâ* ile tercüme ediyor.

[16] Muq., s. 31.

[17] Mas «ûdî, *Prairies* VIII, 180 : *Jâ* » *aqîq subb mâ watrah daqîq!* ve : *Jâ aqq tawîl es-sâq.*

[18] Tab. III, 2164.

[19] Mas. VIII, 162, 164.

birlikte gelmiştir [41]; daha 3./9. uncu asırda veyahut 4./10. uncu asırda Efganistan bu husus için meşhur olmuştu [42]. 4./10. uncu asırda bu âdet yerleşip kökleşmiştir. Aşk şarkılarından hiç değilse yarısı kızlara karşı olan iztirapları hikâye etmektedir. Yalnız oğlanların âşkıını terennüm eden şairler -Mus'ab [43] ve Sulâmî (vefatı 394/1003) [44] gibi pekâzdı; buna mukabil sadece kızların âşkıını terennüm eden şarkıların adedi de daha fazla değildi; hattâ Abû Fırâs gibi kibar ve müçtenip adamlar bile oğlan şarkıları yazmışlardı [45]. Asrın üçüncü öşründe Bağdat'ta en çok yayılmış olan ufak aşk şiirleri, fırın önünde terennüm eden Chubzarruzî (ekmeççi) nin hepsi de oğlanlara aşk ilân eden şiirleri idi :

“ Elinde bir yazı kamışı veya onun yazı kamışında bir mürekep olsay - dım, o zaman beni bir defa olsun alır ve ağzında bir kıl takılı olduğu zaman beni öperdi „ [46].

Yüksek ve alçak tabaka bu âdetin esiri idiler; maamafih Halife'ye ait hiç bir oğlan malûm olmamıştır. Daha birçok hususlarda fena bir şöhret sahibi olan Buyîler'in Emiri Bachtîjâr Türk olan mahbubunun mahbusiyetine saltanatının zıyama duyduğu teessürden daha fazla müteessir olmuştu ki “ herkesin yanında onu istihfaf edilen bir mevcudiyet haline koymuştu [47] „ Hattâ harp adamı olmakla marûf olan Halep'teki Saifeddaulah kız ismi taşıyan bir oğlana (Thûmil) sahip bulunuyordu ki onun mahbubu idi [48]. Bu mağrur ve azametli oğlanların zarif bir dile malik olmaları moda icabatından idi. “S., lerin telâffuzunda hususî bir telâffuza sahip idiler [49]. Diğer taraftan Dicle sahilinde kâin meyhanelerin müfredatına şaraptan başka bir kız veya bir oğlan da dahil bulunurdu; gecesi için hepsi dahil olduğu halde iki dirhem talep edilirdi [50]. Kahire'de Halife al-Hâkim şehvanî gulâmpereşane bir şehvet manzarasından fevkalâde zevk duyardı [51]. En zarif romanslar bile bu sahada vücut bulurlardı. Meşhur fırkıhlardan Naftawâihî (vefatı 323/935) hukuk ülemasından ve ismiyle yâdedilen meşhur büyük mektebin müessesisi Dâ'ûd'un oğlunu seviyordu. Genç çocuk ise başka birini -çünkü Naftawâihî kirli ve pis kokulu idi. sevmiş ve sevgisi kendisinde kaldığından dolayı o aşkıını tesiriyle ölüp gitmişti. Ölürken peygamberin şu sözünü mırırlıdanmıştı : “ Kim ki sever ve iffetini muhafaza ederse, aşkıını gizler ve o yüz-

[41] *Câhiz* (vefatı 255/868) kitabında “ *Buch der Schulmeister* „ da aynı orduda A b û M u s l i m ' in kadınları beraber götürmeyi ilk defa yasak ettiğini söyleyerek bunu bu şekilde izah ediyor. Hamza al - is f a h â n î , *abû Nuwas Diwan*'ında (Berlin 7532, fol. 193 b. Mittwoch'ta basılmış). I s f a h â n î ' nin edebî faaliyeti. MSOS 1910, s. 138.

[42] Tha' âlibî, *Buch der Stützen*, Z D M G VIII, s. 56.

[43] *Şabuştî*, Berlin, fol. 83 a.

[44] *Jatimah* II, 163 ff.

[45] *Dvorak*, s. 165 ff.

[46] *Mas*, VIII, 374; *Jatimah* II, 133.

[47] *Misk*. VI, 469; İbn al - At - hîr VIII, 495.

[48] *Misk*. VI, 81.

[49] *Jâq - İrsâd* II, 340; Ş â - b u ş t î 127 b.

[50] *Jatimah* I, s. 483.

[51] *Jahjâ*, Paris, fol. 127 b.

den ölürse şehit olarak ölür „ Naftawâihî bütün bir sene kederinden takrir - lerini yapamadı [52]. İspanyalı gramerci Ahmet İbn Kulâib (vefatı 426/ - 1035) bir kadının güzel oğlu Aslam ile bir arada tahsil etmişti. Onu sevmiş ve onun aşkına şiirler yazmıştı ki bu manzumeler herkesin ağzında dolaşır ve düğünlerde terennüm edilirdi. Bunun üzerine Aslam bütün takrirlerden ih - raç edildi. Âşkı ise daima onun kapısı önünde dolaşır olduğundan yalnız ge - celeri sokağa çıkarak biraz hava alabiliyordu. Nihayet İbn Kulâib bedevî kr - yafetinde olarak tavuk ve yumurtalarla geldi. Aslam dışarıya çıkınca onun elini öptü ve kendini çiftliklerinden birinden gelen ve kendisine hediye ver - mek isteyen bir köylü gibi tanıttı. Fakat muhavere esnasında Aslam onu ta - nırdı ve onun yüzünden mahbus tutulduğundan şikâyet etti. Bunun üzerine Kulâib çekildi, fakat ağır surette hastalandığından Aslam'ın ziyaretini temin etmesi için bir dostuna yalvardı. *“O paltosunu alarak benim ile gitti. İbn Ku - lâib uzun bir sokağın nihayetinde oturuyordu. Yolun ortasında Aslam tevak - kuf ederek dedi ki : “ Vallâhi ayaklarım daha ileri gitmiyor ve bundan daha fazlasına da gücüm yetmez ! „ İsrar ettim : “ Şimdi artık daha ileri gidecek değilsin, madem ki evin önündesin ! „ Fakat o dedi ki : “ Vallahi mecburum, „ ve alelâcele yüzünü geriye çevirdi. Onun paltosunu yakaladım, o paltoyu çe - kince yırtılarak bir parçası elimde kaldı. Böylece İbn Kulâib'e geldim; hiz - metçi muvasalatımızı ona, bizi sokakta gördüğü için, daha evvelden haber vermiş bulunuyordu. Yalnız olarak içeriye girince renk değiştirerek sordu : “ Ebû Hasan nerede ? „ Ona keyfiyeti anlattım. Onun üzerine aklını kaybe - derek anlaşılmasız sözler sarfına başladı. Nihayet onu bırakarak döndüm. So - kağın ortasına kadar gelince onun ölümünden dolayı vaveylâ duydum. „ As - lam, sonradan bir yağmurlu günde sokakta hiç kimse bulunmadığı bir zaman - da mezarı önünde matem tutarken görülmüştü. İbn Kulâib ona şu ithaf ile Kitâb al - Fasîh'i göndermişti :*

“ Bu kitap bütün tâbirleri ile iyi arapçadır. Bunu sana tıpkı kendimi sa - na hediye ettiğim gibi kemali hürmetle hediye ediyorum „ [53].

Suriyeli şair Sanaubarî (vefatı 334/945) başka bir hikâye anlatıyor : *“ Edessa'da Sa'ad isminde bir kitapçı (warrâq) vardı; dükkânında edebiyat müntesipleri toplanırlardı; bu kitapçı münevver, akıllı bir şahıs olup zarif hikâyeler anlatmakla meşhurdu; ben, Suriyeli şair Abûl Mi'waç ve Suriye ile Mısır'ın diğer şairleri onun dükkânından dışarıya çıkmazdık. Edessa'de Hi - rist'iyen bir tâcirin İsâ adlı bir oğlu vardı. Çehresi bütün insanların çehresin - den güzeldi; boyu bosu gayet tatlı, ince fikirli ve sözü sohbeti yerinde idi. O daima bizim yanımızda oturmayı ve şiirlerimizi kopye etmeyi âdet edin - mişti. O zamanlar o daha mektep çağında bir gençti ve biz hepimiz onu sevi - yorduk. Kitapçı Sa'd onu ihtirasla seviyor ve ona şiirler yazarak ithaf ediyor -*

[52] J â q. *Irşâd* I, 309.

[53] *Ibn al - Causî*, fol. 190 a; J â q. *Irşâd* II, 19 ff.

du.. Nihayet bu yüzden onun aşkı Edessa'da herkesçe malûm oldu. Çocuk büyüyünce papas olmak temayülünü göstermeye başladı. Babasına ve anasına bu arzusunu açarak onların muvafakatını alıncaya kadar bu hususta ısrar etti. Ona bir selûl satın aldılar ve evin sahibine toptan bir para verdiler. Çocuk orada kaldı, fakat kitapçı Sa'd'a dünya dar geldi, dükkânını kapadı, dostlarını terketti ve çocuğun yanında manastırda kalarak onun uğruna şiirler yazmakla vakit geçirdi.. Papaslar gençin Sa'ad ile devamlı müsahabetini hoş görmediler ve kitapçıyı manastıra getirmesini menettiler ve onu bizzat kapı dışarı etmekle korkuttular. Sa'd dostunun kendisinden yüz çevirdiğini görünce yüreği kan ağlayarak papasların huzurunda yalvarıp yakardı. Fakat papaslar buna muvafakat etmediler ve dediler ki : "*Bu günah ve ayıptır ve ayrıca hükûmetten korkarız !* „ Kitapçı manastıra geldiği zaman sokak kapısını yüzüne kapadılar ve gençin onun ile konuşmasına razı olmadılar. Hasreti o kadar arttı ve ihtirası o kadar kuvvetlendi ki nihayet aklını kaybederek elbiselerini parçaladı, evine döndü, içinde nesi var nesi yoksa hepsini ateşe attı, manastır civarındaki çölde mesken tuttu; çırılçıplak, deli gibi manzumeler yazar ve ağlar durur olmuştu.

Bir gün gecelediğimiz bir bahçeden el-Mi'wac ile birlikte dışarıya çıkmış, eve gidiyorduk. Onu çırılçıplak, saçları uzamış bir halde alelâcayip bir şekilde manastırın gölgesinde oturmuş gördük. Onu selâmlayıp görünmediğinden dolayı itapta bulunduğumuz zaman bize dedi ki : "*Beni bu şeytani fısıldamalarınızla rahat bırakın ! Bu kuşu görüyor musunuz, bu sabahtan beri onu aşağıya almaya çalışıyorum, maksadım onun vasıtasıyla İsa'ya bir haber salmaktır..* „ Bu sözleri söyledikten sonra bizi terk ile manastır kapısına yürüdü ise de kapı ona kapalı kaldı. Bir müddet sonra onu manastır yanında ölü buldular.. O zaman şehrin Emiri el-'Abbâs İbn Kaigalag idi. Edessa Emiri ile ahali vakayı işidince manastıra geldiler ve : "*Bu adamı papaslar öldürdüler !* „ diye söylendiler. O zaman İbn Kaigalag dedi ki : "*Genç oğlanın kafası kesilerek vücudu yakılsın ve papaslar kırbaçtan geçirilsin!* „ o kadar zalimane hareket etti ki Hıristiyanlar ile manastır on bin dirhem fidiye ile kurtulabildiler. Genç oğlan bu vak'adan sonra Edessa'ya ailesini ziyaret için geldiği zaman çocuklar arkasından : "*Kitapçı Sa'd'ın katili !* „ diye haykırarak onu taşladılar. Genç şehirden uzaklaşarak Sam'ân manastırında yerleşti. Onun sonradan ne olduğunu öğrenemedim „ [54]. Bu nevi âşk hikâyelerinden korkularından olacak ki bazı hocalar takrirlerine şab-u-emretleri sokmadıkları için bazı çalışkan gençler çenelerine sakal yapıştırmak suretiyle derslere gizlice devam etmek mecburiyetinde kaldılar [55].

Almancadan çeviren: **CEMAL KÖPRÜLÜ**

[54] J â q. *Irşâd*, II, 23.

[55] *Wüstenfeld*, A G G W 37, Nr. 68.